

4. Resultaten

In de volgende paragrafen zullen de belangrijkste resultaten van deze studie worden weergegeven. Deze resultaten zijn voortgekomen uit het onderzoek met de elektronische vragenlijst en dienen een antwoord te geven op de volgende onderzoeksvragen:

1. *‘Wat zijn de standpunten en (beschrijvingen van) ervaringen van de Socratische gespreksleiders ten aanzien van de toepassing van specifieke (op literatuur gebaseerde) regels van de Socratische gespreksmethode?’*
2. *‘In welke mate komen de standpunten en (beschrijvingen van) ervaringen van de verschillende Socratische gespreksleiders ten aanzien van de toepassing van specifieke (op literatuur gebaseerde) gespreksregels van de Socratische gespreksmethode met elkaar overeen?’*

4.1 Reacties op de vragenlijst

Allereerst zullen de reacties op deze studie beschreven worden.

In totaal zijn 36 verzoeken om deel te nemen aan deze studie verzonden; van de 36 benaderde personen hebben er uiteindelijk 29 gereageerd, zie tabel 1:

Respons	Aantal proefpersonen
Volledig ingevuld en geretourneerd	18
Géén praktiserend Socratisch gespreksleider	5
Geen tijd	3
Onderbouwde afkeuring van de inhoud van de vragenlijst ¹	3

Tabel 1: Respons op verzoek tot deelname vragenlijst onderzoek

¹ De strekking van deze reacties zal worden behandeld in de Discussie.

In navolging van deze reacties op de vragenlijst, is tevens op uitnodiging van de Vereniging voor Filosofische Praktijk² deel genomen aan een workshop over ‘het Socratisch café’, waarbij met enkele Socratische gespreksleiders is gesproken over het onderwerp van deze studie. Daarnaast is op uitnodiging van Het Nieuwe Trivium³ een middag besteed aan het analyseren van een opname van een Socratisch gesprek, waarbij de analyse uitgevoerd en bediscussieerd werd met één van de leden van het Nieuwe Trivium. De workshop bij de VFP en de discussie bij het Nieuwe Trivium hebben bijgedragen aan het inzichtelijk maken van de verschillende rollen die gespreksregels kunnen hebben in een Socratisch gesprek. Deze inzichten komen impliciet naar voren in paragraaf 4.4 *Afsluitende vraag: nut en gebruik van gespreksregels* en zullen in de Discussie verder onderzocht worden.

Tot slot heeft er met een viertal (onafhankelijke) Socratische gespreksleiders een inhoudelijke emailconversatie plaatsgevonden ter verdieping van enkele onderdelen van het Socratisch gesprek, en zijn twee (onafhankelijke) externe experts op het gebied van kennisleer geraadpleegd ter ondersteuning van enkele in deze studie aan de orde zijnde filosofische kwesties.⁴ De Socratische elementen die aanleiding hebben gegeven tot deze conversaties zullen in dit hoofdstuk expliciet benoemd worden, om vervolgens in de Discussie te fungeren als objecten van kritische discussie.

4.2 Kenmerken en achtergronden van de onderzoekspopulatie

Zoals reeds in de methode beschreven, begint de vragenlijst met enkele filter- c.q. categorievragen. Deze vragen zijn bedoeld om zicht te krijgen op de kenmerken en achtergronden van de onderzoekspopulatie. Met name de vragen naar de *genoten training* (in de Socratische gespreksmethode) en het gemaakte en toegepaste *onderscheid tussen het Socratisch gesprek en de Socratische dialoog* lijken van belang voor de interpretatie van de antwoorden op de inhoudelijke vragen over de toepassing van gespreksregels, omdat de bestudeerde literatuur suggereert dat Socratische gespreksmethoden voortkomen uit verschillende filosofische scholen, met overeenkomstig verschillend gestructureerde

² De Vereniging voor Filosofische Praktijk (VFP) is de Nederlandse vereniging voor filosofen die praktische filosofiebeoefening willen bevorderen, zie www.verenigingfilosofischepraktijk.nl

³ Het Nieuwe Trivium is in 1999 opgericht door Jos Kessels en Erik Boers. Het is een onafhankelijke werkplaats voor ‘filosoferen in organisaties’, zie www.hetnieuwetrivium.nl

⁴ Deze experts zijn als zodanig opgeworpen door hun ogenschijnlijke expertise op het gebied van kennisleer: de één is Prof. dr. R. van Woudenberg, Hoogleraar kentheorie en ontologie, de andere is A. Ziegelaar, Theoretisch Natuurkundige en afgestudeerd Filosoof met als interessegebieden metafysica en existentialisme.

gespreksvormen. Deze vragen zullen dan ook iets nadrukkelijker behandeld worden.

4.2.1 *Demografische kenmerken*

De volgende vragen zijn gesteld om een globaal idee te krijgen van de kenmerken van de onderzoekspopulatie.

- Geslacht: 7 vrouwen / 11 mannen
- Leeftijd: variërend van 39 tot 62 jaar
- Sectoren waarin de Socratische methode wordt toegepast: het vrijetijds-circuit, het onderwijs, (geestelijke) gezondheidszorginstellingen, het bedrijfsleven, de overheid, literatuur, en trainings- en coachingspraktijken
- Aantal jaren ervaring met de toepassing van de Socratische gespreksmethode: variërend van 4 tot 25 jaar⁵

4.2.2 *Genoten opleiding en/of cursussen*

De vraag *‘Welke cursussen en/of opleidingen hebt u genoten in het kader van de opleiding tot Socratisch gespreksleider?’* is gesteld om een beeld te krijgen van de manier waarop de gespreksleiders geschoold zijn. De volgende opsomming is een greep uit de diversiteit aan antwoorden:

- Zelfstudie door middel van het bestuderen van literatuur over de Socratische gespreksmethode
- Opleiding van Hans Bolten en Kristof van Rossem
- Cursus Dries Boele; 3 daagse opleiding
- Opleiding van Jos Kessels en Erik Boers; 5 daagse opleiding
- Doctoraalstudie Filosofie
- Dialoogtraining bij ‘Debat & Dialoog centrum’

⁵ De sectoren waarin de gespreksleiders werkzaam zijn en de mate van ervaring die ze in zich herbergen, zijn mogelijk ook invloedrijke determinanten voor bepaalde antwoordtendensen; de context van de toepassing van de methode kan vragen om uiteenlopende resultaten en de ervaringskennis van gespreksleiders kan bestaan uit inzichten die zonder ervaring ontoegankelijk blijven. Echter, de steekproef is ontoereikend om op basis van deze factoren te analyseren.

- Intervisie kerngroep Nederlandse Socratici
- Cursussen in Duitsland bij de Philosophische Akademie
- Training Socratische gespreksleider VFP

Aangezien de scholing in de Socratische gespreksmethode geen eenduidige opleiding lijkt te kennen, en uit de antwoorden van de proefpersonen blijkt dat het concept van ‘de Socratische gespreksleider’ betrekking heeft op een grote diversiteit aan scholen (met verschillende uitgangspunten), is besloten om het inclusie criterium van ‘affiniteit & ervaring met de Socratische gespreksmethode’ als voldoende te beschouwen voor de selectie van proefpersonen voor deze studie. De moeilijkheid van het bestaan van de verschillende oriëntaties op de Socratische gespreksmethode (voor dit onderzoek naar de toepassing van specifieke gespreksregels) zal worden behandeld in de Discussie.

4.2.3 Onderscheid Socratisch gesprek en Socratische dialoog

De vraag naar het vermeende onderscheid tussen de (inhoud van de) twee genoemde vormen van de Socratische gespreksmethode, ‘*Maakt u in uw praktijk onderscheid tussen een Socratisch gesprek en een Socratische dialoog? En zo ja, welk onderscheid?*’, laat ook een diversiteit aan antwoorden zien:

- “De Socratische *dialoog* is de verkorte versie van het Socratisch *gesprek*; verder zijn er geen verschillen”
- “De *dialoog* wordt meer gestuurd dan het *gesprek*”
- “Er is niet zoveel verschil; het *gesprek* is veelal één op één, de *dialoog* wordt vaak in groepsverband gehouden”
- “Het Socratisch *gesprek* is de klassieke vorm, de *dialoog* is beschreven door J. Kessels in *Vrije ruimte* en is korter en gestructureerder dan het *gesprek*”
- “De *dialoog* is een kort *gesprek* waarin voor de Socratische vaardigheden worden geoefend”
- “Ik spreek van ‘*gesprek*’ of ‘conversatie’; de *dialoog* vergt meer deugden en een grondiger onderzoek; ik maakte tot nog toe *momenten* mee van dialoog, maar nog *geen* dialoog in zijn extenso”
- “Het uitgangspunt van het Socratisch *gesprek* is een fundamentele vraag; het uitgangspunt

van de Socratische *dialogo* is een ervaringsvoorbeeld”

- “Houding en deugden worden beter getraind in een Socratisch *gesprek*”

Bij de vraag welke toepassing van de Socratische gespreksmethode de proefpersoon zal hanteren als referentiekader voor het beantwoorden van de inhoudelijke vragen omtrent de toepassing van de (op literatuur gebaseerde) gespreksregels (zie vraag 7, bijlage 3), zijn onder andere de volgende antwoorden naar voren gekomen:

- “N.v.t.: voor de gespreksregels is er in principe geen verschil tussen het Socratisch gesprek en de Socratische dialoog”
- “Ik maak geen onderscheid tussen de regels voor het gesprek en de regels voor de dialoog”

Hiernaast is zes keer ‘niet van toepassing’, vier keer ‘geen onderscheid’, drie keer ‘Socratisch gesprek’ en één keer ‘Socratische dialoog’ ingevuld. De vraag is twee keer open gelaten.

In combinatie met de grote verscheidenheid aan definities van het Socratisch gesprek en de Socratische dialoog, lijkt het niet zinvol om de antwoorden op deze vraag als variabele te verwerken in deze studie. Bij de interpretatie van de inhoudelijke antwoorden van de proefpersonen is dan ook geen onderscheid gemaakt tussen (de uitgangspunten van) het Socratisch gesprek en de Socratische dialoog, tenzij expliciet (anders) vermeld door de proefpersoon.

4.3 Inhoudelijke vragen

In de komende sectie zullen de meest opvallende resultaten van het onderzoek naar de standpunten en ervaringen van Socratische gespreksleiders ten aanzien van de toepassing van (op literatuur gebaseerde) gespreksregels uiteengezet worden; hierbij is ‘opvallend’ geduid in termen van verscheidenheid en tegenstelling. Net als in de vragenlijst (zie bijlage 3) zal deze uiteenzetting worden onderverdeeld in drie delen, namelijk:

- 1) gespreksregels voor de gespreksleider
- 2) gespreksregels voor de gespreksdeelnemers
- 3) gespreksregels voor het bewaken van de Socratische procedure

In het analyseren en beschrijven van de antwoorden van de gespreksleiders, is de nadruk gelegd op hun *overtuigingen* en *praktische ervaringen*, ten einde een antwoord te kunnen geven op de onderzoeksvragen. De enkele uitweidingen die buiten deze categorieën vielen, bestonden uit anekdotes en achtergronden; deze zijn beoordeeld op relevantie voor de onderzoeksvragen en op basis hiervan uitgesloten van analyse of verwerkt in de Discussie.

4.3.1 *Gespreksregels voor gespreksleiders*

De standpunten en ervaringen van de Socratische gespreksleiders ten aanzien van de toepassing van de gespreksregels voor *gespreksleiders*, zullen aan de hand van de vijf gehanteerde gespreksregels beschreven worden, waarbij per gespreksregel hetzelfde onderscheid gemaakt zal worden als in de vragenlijst (zie paragraaf 3.4 *Inhoudelijke indeling vragenlijst*)^{6,7}:

1. De *eerste gespreksregel* betreft de Socratische eis tot **‘non-directiviteit’ wat betreft de inhoud van het gesprek:**

Mening over de beste (Socratische) toepassing:

De standpunten die de verschillende gespreksleiders innemen met betrekking tot deze gespreksregel kunnen grofweg worden onderscheiden in: “Geen antwoord geven op inhoudelijke vragen; zwijgen” en anderzijds: “Niet te verkrampd aan vasthouden; lukt toch nooit voor 100 %” Deze uitspraken zijn niet per definitie in tegenspraak, maar duiden verschillende instellingen aan.

Door veel gespreksleiders⁸ wordt ook gewezen op het feit dat inhoudelijke sturing een onvermijdelijk gevolg is van methodische sturing. Een opvallend resultaat is verder dat de gespreksleider in een filosofisch onderzoek zijn oordelen ‘mee moet kunnen toetsen’.

⁶ Voor de precieze omschrijving van de gespreksregels, zie paragraaf 2.3.1 *Gespreksregels voor gespreksleiders* in de Literatuurstudie; voor de gehanteerde vraagstellingen, zie bijlage 3: de vragenlijst.

⁷ In de komende beschrijving van de resultaten, zijn alle letterlijke uitspraken van de proefpersonen tussen aanhalingstekens geplaatst; de overige tekst is op basis van de data-analyse toegevoegd.

⁸ De bepalingen van termen als ‘veel’, ‘vaak’, en ‘veelal’ zijn voortgekomen uit de constante vergelijkingsmethode zoals beschreven in paragraaf 3.7 *Dataverzameling* in de Methode, en aldus relatief tegenover de totaliteit van de antwoorden van de proefpersonen.

Praktische toepassing:

Bij deze regel wordt door meerdere gespreksleiders aangegeven dat het vooraf uiteenzetten van de rol van de gespreksleider en van de in het gesprek te hanteren gespreksregels, kan bijdragen aan het ‘uit de inhoud blijven’ van de gespreksleider. Daarnaast wordt veelvuldig gewezen op het ‘parkeren’ van het oordeel, of het oordeel voortdurend ‘opschorten’. Verder wordt gezegd dat een oprechte nieuwsgierig- en onwetendheid bijdragen aan het inhoudelijke op de achtergrond blijven: “Overtuigd zijn van het feit dat je écht niet(s) weet.”

Aan de andere kant staat de mening dat gespreksleiders “niet neutraal hoeven te blijven”; een praktische toepassing daarbij lijkt het parafraseren van deelnemers, “die dan mijn parafrase gaan tegenspreken (kritische distantie tegenover mijn eigen inhoudelijke woorden)”. Bovendien stelt een gespreksleider dat: “...soms voor de inhoud gaan toch beter is dan het volgen van de regel, omdat dat belangrijker is voor het leven.”

Moeilijkheden en oplossingen:

De algemene tendens bij de antwoorden op deze vraag is dat: “...deelnemers meer sturing en inhoudelijke antwoorden willen.” Sommige gespreksleiders weigeren antwoord te geven, anderen doen dit wel, maar vragen daarbij direct “waarom zij denken dat mijn mening hierover van belang is.”

De moeilijkheid lijkt ‘het middelen’ tussen uitersten: “Als je geen sturing geeft is de kans groot dat het na een tijdje nergens meer over gaat, oeverloos gezwets wordt...” tegenover: “Sturing leidt veelal tot moeizame discussies over niet relevante onderwerpen.” Oplossingen worden gezocht in het constant vragen stellen aan de groep, het expliciteren van inhoudelijke verschillen (op flap-over) en het aansturen op ‘de onderzoekende houding’, ten einde uit de inhoud te blijven.

Regel absoluut bindend?

De antwoorden op deze vraag lopen uiteen. Sommigen vinden de regel absoluut bindend en nastrevenswaardig: “het zou meteen een ander gesprek worden” en “ik zie/er is geen enkele reden om van deze regel af te wijken.” Anderen vinden de rol van de gespreksleider afhangen van de context: “...bij een adviserend en filosofisch onderzoek mag zijn mening worden gezegd, bij een faciliterende rol ligt dat anders”. En weer anderen vinden de regel niet bindend: “...de regel is niet absoluut bindend, je kunt mensen niet dwingen tot dialoog.” Een veel geuite mening is verder dat geen enkele regel absoluut bindend is, maar dat het van externe factoren afhangt in welke mate je de regel als absoluut hanteert: “...zoals beschikbare

tijd, doelstelling van het gesprek, leerdoelen, enz...’

2. De *tweede gespreksregel* betreft de Socratische eis tot **onpartijdigheid**:

Mening over de beste (Socratische) toepassing:

Deze vraag laat aan de ene kant de volgende antwoorden zien: “Hier maak ik me niet druk over; iedereen is verantwoordelijk voor zijn eigen inbreng” en “Dit is in principe over te laten aan de groep.” Aan de andere kant staan antwoorden als: “Door een goede trainer te zijn qua groepsdynamiek, overzicht hebben en uitoefenen” en “Wijzen op het feit dat het gesprek gepaard gaat met twijfel en verwarring, en dat voor iedereen de mogelijkheid bestaat om dit uit te spreken.”

Praktische toepassing:

In deze antwoorden worden de volgende praktische toepassingen aangedragen: gebruik maken van de herhaalregel en de gespreksregel ‘twijfel uitspreken’ serieus nemen, mensen aanspreken op hun passiviteit, ‘tegenhanger’ zijn van de individuele deelnemers (“dominanten vraag ik een vraag te stellen, zwijgers om een vraag te herhalen”), voeren van een metagesprek en/of strategiegesprek.

Verder lijkt de tendens van de antwoorden een onderscheid te bevatten tussen enerzijds *benadrukken/aangeven* dat iedereen hetzelfde recht van spreken heeft (“ik wijs erop dat iedereen mee moet kunnen doen” en “ik benoem de rollen die de deelnemers innemen”) en anderzijds het *impliciet sturen* van de regel (“laten zien dat elke bijdrage de moeite waard is” en “ik stimuleer de zwijger, onderzoek de weter en rem de veelprater af”).

Moeilijkheden en oplossingen:

Als moeilijkheid wordt aangegeven dat binnen de groep sprake kan zijn van een *hiërarchie*; “...met name de herhaalregel helpt dan goed, evenals het gericht aan het woord laten van degenen die zich terughoudend opstellen.” Verder wordt benoemd dat deelnemers elkaar soms de ruimte ontnemen; “...dan leg ik de vraag neer of het iets uitmaakt wat andere gesprekspartners vinden, of iemand geïnteresseerd is in wat anderen vinden.” Een andere moeilijkheid is de keuze om de regel strikt toe te passen of niet, als het gesprek *niet* onpartijdig verloopt, maar *wel* interessant en vruchtbaar lijkt; “...dan gebruik ik mijn overzicht als gespreksleider en parafraseer degene die niet mee kan komen.”

Regel absoluut bindend?

De antwoorden op deze vraag zijn enerzijds: “Ja, de regel is absoluut bindend, anders loopt het gezamenlijke onderzoek gevaar” en anderzijds: “Als ik als gespreksleider van partijdigheid een punt maak, handel ik in strijd met de socratische didactiek dat mensen zelf kunnen beoordelen wat waar is; als iedereen één iemand volgt, vind ik dat best, als iemand in het onderzoek alleen wil luisteren vind ik dat ook best.”

De meeste gespreksleiders ‘zien geen reden om van deze regel af te wijken’.

3. De *derde gespreksregel* betreft de Socratische eis tot **helderheid**:

Mening over de beste (Socratische) toepassing:

De antwoorden op deze vraag centreren zich veelal rondom de opmerking dat de gespreksleider: “...geen onzin en onduidelijkheid moet tolereren.” Een enkeling geeft aan dat: “...de deelnemers zelf verantwoordelijk zijn voor hun eigen begrip.”

Praktische toepassing:

Het niet tolereren van onzin dient te worden nageleefd door te toetsen in welke mate de uitspraken van de deelnemers voor de gespreksleider zelf helder zijn: “...ik gebruik mezelf als barometer wat betreft duidelijkheid.”

Daarnaast lijkt zich een tweedeling af te tekenen in de antwoorden op deze vraag. Enerzijds geven gespreksleiders aan dat ze: “...aan het begin [van het gesprek] vaak de regels voorleggen; probeer de ander te begrijpen, druk je helder uit” en anderzijds zijn gespreksleiders huiverig voor het uitspreken van deze regels: “...overigens zal ik *nooit* van te voren zeggen dat men altijd helder en duidelijk dient te formuleren; dit legt een oneigenlijke druk op deelnemers, waarmee het onderzoek in gevaar komt.”

De toepassingen die de gespreksleiders kiezen die de eigen verantwoordelijkheid van de deelnemers benadrukken zijn: “...vragen naar concretisering in het voorbeeld” en “zelf het goede voorbeeld geven.”

Moeilijkheden en oplossingen:

Als moeilijkheid wordt aangegeven dat het lastig is om de inhoudelijke dynamiek te volgen als er zoveel op procesmatig niveau gebeurt: “...de regel gaat zo snel aan je voorbij, omdat je *meent* het gesprek te kunnen volgen” en “...het bewaken van het proces leidt soms af van de inhoud, waardoor ik die niet meer helder heb.” Als oplossing hiervoor wordt aangedragen dat:

“...ik vraag of iemand een samenvatting kan geven, en of iemand kan zeggen waar we nu ergens zitten in het gesprek.” Daarnaast wordt een goede voorbereiding en concentratie bepleit.

Een andere moeilijkheid is: “...dat mensen het soms lang kunnen opbrengen om in een gesprek te zitten dat ze niet begrijpen.” Veel vragen stellen wordt als goede oplossing voor dergelijke moeilijkheden gezien.

4. De *vierde gespreksregel* betreft de Socratische eis tot **het spreken in relatie tot de centrale vraag**:

Mening over de beste (Socratische) toepassing:

Bij deze gespreksregel geven meerdere gespreksleiders iets aan met de strekking van: “...de belangrijkste regel tot nu toe, omdat kennis c.q. kennisclaims uit de casus moet(en) komen.” De mening over de beste toepassing bevat echter wederom een tweedeling. Aan de ene kant staan antwoorden die wijzen op een noodzaak om de deelnemers voortdurend in de richting van de centrale vraag te sturen: “...zodra het gesprek ontspoot, wijs ik de mensen op de vraag die ik altijd groot opschrijf” en “de deelnemers dienen zich aan de geformuleerde vraag te houden, omdat dit het onderzoek definieert.” Aan de andere kant staan de antwoorden die een lossere aanpak voorstaan: “De uitgangsvraag werkt als een soort onderzoekshorizon, maar het hoeft helemaal niet de hele tijd over deze vraag te gaan, liever niet zelfs” en “...het gesprek gaat heel vaak over vragen die afgeleid zijn van de centrale vraag, de vraag kan voortdurend veranderen.” Door één gespreksleider wordt gesteld dat “de vraag wat te doen als de centrale vraag zich ontwikkelt” een “fundamenteel dilemma” is. Uit de antwoorden op deze vraag blijkt dat meerdere gespreksleiders pleiten voor het feit dat de centrale vraag in dienst moet staan van het uitdiepen van de casus, die wél altijd centraal dient te staan.

Praktische toepassing:

Als toepassing wordt een denkoefening aangedragen die “...het verschil tussen abstract gewauwel en concrete precisering van begrippen voor altijd moet duidelijk maken.” Deze oefening lijkt voornamelijk te refereren aan de Socratische voorwaarde om slechts vanuit de persoonlijke ervaring te spreken. Daarnaast wordt aangegeven dat de toepassing van deze regel aan de groep kan worden overgelaten: “Het is zinvol als de groep zelf ervaart niet meer met de centrale vraag bezig te zijn.” Anderen houden het gesprek in de gaten, terwijl de groep “aan het dwalen is, om later (eventueel met mijn sturing) naar de centrale vraag terug te

keren.” Verder wordt het gebruik van de flap-over genoemd en als praktische tips: het maken van een ‘pas op de plaats’, het ‘expliciteren van de verschillen tussen het thema van de antwoorden van de deelnemers en de centrale vraag’, en het ‘voeren van een metagesprek’.

Moeilijkheden en oplossingen:

Als moeilijkheid wordt genoemd dat: “...mensen lang niet altijd zien dat hun inbreng niet over de vraag gaat.” Een andere moeilijkheid die hier direct mee samenhangt, is als volgt verwoord: “Ik vind het moeilijk om te bepalen of iets afgekapt moet worden of dat het toch leidt tot een verdere exploratie van de centrale vraag.” Het vragen naar de relatie tussen uiting en centrale vraag wordt genoemd als oplossing, maar ook als “beperkt middel”.

Een andere moeilijkheid is het feit dat mensen de centrale vraag ‘resultaatgericht benaderen’. Als oplossing worden “het uitstellen van oordelen” en “het stimuleren van een onderzoekende houding” aangedragen. Daarnaast kan op voorhand een uitleg gegeven worden over de verschillen tussen gespreksvormen; debat, dialoog, discussie.

“Het komt ook voor dat mensen *niet willen* praten in relatie tot de centrale vraag; dit kan worden ondervangen door van meet af aan de vraag op tafel te houden; waar zitten we nu voor? Waarom wil je dit gesprek voeren? Enz.”

De oplossing om de meeste moeilijkheden met deze gespreksregel te ondervangen, wordt door meerdere gespreksleiders gezocht in het “ruimschoots tijd besteden aan het definiëren en omschrijven van de centrale vraag”.

Regel absoluut bindend?

Zoals gezegd wordt door meerdere gespreksleiders gesteld dat dit een belangrijke regel is: “...misschien wel de belangrijkste. Als het niet meer over de centrale vraag gaat, raakt een Socratisch gesprek alles kwijt, het is dan niet beter dan een cafégesprek.” Een iets ruimere beschrijving is: “...zodra de beweging naar het concrete wordt losgelaten, ben je met iets anders dan een SG bezig.” Een nóg ruimere mening is die begint met: “Nee, de regel is niet absoluut bindend” en vervolgt met: “...cruciaal is dat het socratisch gesprek een *onderzoeksgesprek* is”; de casus wordt onderzocht, de centrale vraag staat daarvan in dienst.

Het “fundamentele dilemma” dat eerder werd genoemd in relatie tot de ontwikkeling c.q. verandering van de centrale vraag, wordt door een andere gespreksleider niet als zodanig herkend: “...de groep kan natuurlijk interesse verliezen in de vraag, of de vraag anders willen formuleren na verloop van tijd; dat is natuurlijk mogelijk.”

5. De *vijfde gespreksregel* betreft de Socratische eis tot **het toewerken naar een consensus**:

Mening over de beste (Socratische) toepassing:

De antwoorden op deze vraag verwijzen veelal naar ‘het onderzoeken van onderliggende principes’, maar allereerst wordt door één gespreksleider gewezen op het feit dat ‘het toewerken naar een consensus’ vervangen dient te worden door ‘een streven naar consensus’: “...het gaat om streven naar consensus als motor om elkaar te begrijpen!”

De verwijzing naar onderliggende principes gaat veelal gepaard met de stelling dat deze principes worden geëxpliciteerd bij het formuleren van argumenten voor de standpunten en dat: “...het veelal niet moeilijk is om consensus te bereiken op het gebied van de onderliggende principes.” Door meerdere gespreksleiders wordt aan de deelnemers uitgelegd dat: “...er vaak meer overeenstemming is op principe-niveau, dan op regelniveau.” Hierbij wordt verwezen naar het ‘principe-niveau’ als “...de grondwaarden waaruit overtuigingen op regelniveau voortvloeien.” De onduidelijkheid op regelniveau dient opgehelderd te worden om bij het principe-niveau uit te komen: “Het ontbreken van consensus geeft aan dat er nog onduidelijkheid is; onderzoek naar het verschil in betekenis die we aan woorden geven leidt ons naar de onderliggende principes.” Dit principe-niveau wordt ook wel het “fundamenteel niveau” genoemd.

Echter, andere gespreksleiders lijken de zoektocht naar onderliggende principes te hekelen: “Ik kan mij niet vinden in het ‘helpen benoemen van de onderliggende principes van de argumenten die onverenigbaar lijken’, (zie omschrijving boven vraag 22, bijlage 3); mijns inziens gaat het helemaal niet om ‘onderliggende principes’ (een uitdrukking uit een verouderde denktrant) en ik zal er de groep dus ook niet op attent maken dat ze daar naar zouden moeten zoeken.”

Weer een andere tendens in de antwoorden op deze vraag, is dat sommige gespreksleiders het nooit expliciet hebben over deze regel: “Voor mij is de eis: ‘streef naar consensus’ echt een eis van het genre: ‘haal adem’. Ik heb het er nooit over.” Een andere verwoording: “Ik zeg nooit dat we streven naar consensus, daar maken mensen toch iets anders van dan ik bedoel.”

De hier beschreven verschillen in opvatting over de betekenis van een *consensus*, zijn een eerste aanleiding geweest tot de inhoudelijke verdieping waarvan in de inleiding van dit hoofdstuk melding wordt gemaakt. Aan zowel een aantal Socratische gespreksleiders, als aan een tweetal experts op het gebied van kennisleer zijn vragen voorgelegd als: ‘Wat is de

betekenis van *consensus* in een Socratisch gesprek?’ en ‘Welke veronderstellingen liggen ten grondslag aan de verschillende opvattingen over (het bereiken van) *consensus*?’ Deze theoretische kwesties zullen zoals gezegd nader worden uitgewerkt in de Discussie van deze studie.

Praktische toepassing:

Bij de praktische toepassing wordt vaak uitgegaan van de regel: “Niet tevreden zijn met dissensus.” Het nastreven van deze regel kan volgens enkele gespreksleiders het beste worden vormgegeven door: “...elk punt van consensus vast te leggen op een flap en die op te hangen, idem voor voorlopig onoverbrugbare verschillen, die regelmatig te benoemen, er letterlijk bij stil te staan, en het toepassen van meta-gesprekken.” Andere antwoorden zijn in de trant van: “...ik ga het werk van de deelnemers niet overnemen [het opsommen waarover overeenkomst en meningsverschil bestaat]; mijn helpen bestaat er alleen in dat ik de dissensus expliciteer” en “...ik probeer te voorkomen dat de deelnemers dissensus laten liggen door ze erop te wijzen; dissensus dient vruchtbaar gemaakt te worden.” Een manier om dat te doen is “het stellen van vragen als: is dat zo? Ziet X het dan verkeerd? Zien jullie het allebei goed, of één van beiden?”

Moeilijkheden en oplossingen:

De moeilijkheid bestaat volgens sommige gespreksleiders voornamelijk in het feit dat deelnemers nogal “...relativistisch zijn angehaucht, [...] dan krijg je opmerkingen van het soort; ‘ja, dat is zijn waarheid, en dat is mijn waarheid, en dat is allemaal even veel waard’. Dan kun je daarop ingaan door precies *die* bewering te onderzoeken op waarheid.”

Anderen zien moeilijkheden op het gebied van de deugden: “De voornaamste moeilijkheden hebben te maken met gemakzucht, ongeduld, of dat men er niet aan gewend is om iets zorgvuldig te onderzoeken.” Bovendien zijn “...deelnemers vaak niet geïnteresseerd in iemand anders dan zichzelf.” Een manier om te voorkomen dat dissensus blijft liggen (en consensus dus niet bereikt kan worden), wordt door enkelen omschreven door: “...het vooraf uitleggen wat het is om in een Socratisch gesprek te streven naar consensus.”

Een laatste moeilijkheid die wordt genoemd is het feit dat het “bijzonder lastig is om alle redeneringen te herleiden tot de pure kwestie, vooral in beperkte tijd.” Deze herleiding zou een voorwaarde zijn voor het bereiken van consensus.

Regel absoluut bindend?

De antwoorden op deze vraag bevinden zich op twee niveaus, namelijk het ‘*streven* naar consensus’ en het ‘*bereiken* van consensus’. De meeste gespreksleiders staan het ‘streven naar consensus’ voor: “...het streven naar consensus en het vruchtbaar maken van dissensus acht ik cruciaal voor de socratische gespreksmethode”, en de iets minder bindende uitspraak: “...het is een goede motivatie om een langzame en moeizame fase in het gesprek te overbruggen” zijn daar illustraties van. Daarnaast wordt door enkele gespreksleiders aangegeven dat het *streven* naar consensus niet zozeer een regel is die toegepast moet worden voor een goed resultaat, als wel “een voorwaarde voor een goed gesprek überhaupt”. Daarbij kan deze impliciete voorwaarde “subtiel aanzetten om de verschillen in standpunten/oordelen te verhelderen”.

Op het niveau van het ‘*bereiken* van consensus’ zijn de meningen van een andere orde: “Ik geloof niet per se in consensus; wél in het opsommen van overeenkomsten en verschillen tussendoor en aan het eind.” De standpunten ten aanzien van het bereiken van een consensus zijn grofweg te scharen onder de uitspraken: “...de regel is niet bindend, omdat misschien niet op alle vragen een consensus bereikt *hoeft* of *kan* worden” en “eigenlijk leg ik me erbij neer dat er geen consensus wordt bereikt.”

Tot slot twee alternatieven voor de gespreksregel ‘streven naar consensus’, die door enkele gespreksleiders als bindend worden gezien. Allereerst: “...een scherpere manier om dit [de strekking van het streven naar consensus] aan de orde te stellen is de *waarheidsvraag*...” Deze vraag dient ervoor te zorgen dat het gesprek zijn doel nastreeft en is “...constitutief voor wat ik filosofie noem. Als je die vraag niet aan de orde krijgt ben je bezig met het uitwisselen van meningen en zienswijzen...het is dan geen SG.” Het tweede alternatief wordt als volgt verwoord: “Ik zou het eerder ‘begrip bevorderen’ noemen dan ‘consensus zoeken’, omdat de eerste omschrijving het procedurele karakter van het gesprek weergeeft en de tweede meer op de inhoud is gericht. Een consensus over de inhoud is in mijn ervaring enkel gewenst als er een beslissing moet volgen...”

Tot zover de resultaten van het onderzoek naar de standpunten en ervaringen van Socratische gespreksleiders ten aanzien van de toepassing van gespreksregels voor *gespreksleiders*. In de volgende paragraaf zal een overzicht gegeven worden van de antwoorden die voort zijn gekomen uit het onderzoek naar de toepassing van gespreksregels voor *gespreksdeelnemers*.

4.3.2 *Gespreksregels voor gespreksdeelnemers*

De standpunten en ervaringen van Socratische gespreksleiders ten aanzien van de toepassing van gespreksregels voor *gespreksdeelnemers*, zullen worden beschreven aan de hand van de volgende regels:

- 1) Jezelf helder/ondubbelzinnig uitdrukken
- 2) Pogen om elkaar te begrijpen
- 3) De persoonlijke ervaring als uitgangspunt nemen
- 4) Uitspreken van ontevredenheid en onbehaaglijkheid

Bij het onderzoek naar deze gespreksregels is de volgende vraag gesteld:

‘Wat is naar uw mening het belang van de volgende regels en op welke manieren probeert u dit belang in uw praktijk te onderstrepen?’

- 1) *Jezelf helder/ondubbelzinnig uitdrukken?*

De meeste antwoorden op deze vraag hebben de volgende strekking: “...het is een belangrijke regel voor je gesprekspartners; onderstreep dit in de praktijk door ander te *vragen te herhalen* wat iemand heeft gezegd.”

Enerzijds wordt door gespreksleiders expliciet gewezen op deze regel: “Ik vraag deelnemers duidelijk te zijn” en anderzijds wordt de regel uitsluitend impliciet ‘toegepast’: “Ik noem de regel zelden expliciet; ik hanteer hem.” Een meer uitgesproken stelling in de lijn van deze laatste groep is de volgende: “...ik vind dat er een verkeerd signaal van uitgaat. Natuurlijk is het mooi als deelnemers zich helder en ondubbelzinnig uitdrukken, maar je kunt dat niet van ze eisen; doe je dat wel dan schrik je een aantal deelnemers af, namelijk degenen die moeite hebben om iets te zeggen of die onzeker zijn over wat ze denken; het eisen van de regel is mijns inziens strijdig met het onderzoeksgesprek.”

Als moeilijkheid wordt verder genoemd dat: “...deelnemers soms na herhaaldelijke pogingen tot verduidelijking, moeilijk te volgen zijn. Ik vraag dan meestal aan de andere deelnemers om de onduidelijkheden te herformuleren en/of vragen te stellen.”

2) *Pogen om elkaar te begrijpen*

Deze regel wordt door velen als ‘nóg belangrijker’ gezien: “...het is de motor van een SG; wat anderen beweren moet je willen begrijpen.” Het voortdurend *vragen stellen, onwetendheid laten zien* en het *stimuleren van een denken in termen van “ja, en...”* worden als praktische toepassingen genoemd.

Een aantal gespreksleiders geeft echter ook een moeilijkheid weer: “...het is lastig omdat men vaak niet doorheeft dat men elkaar niet begrijpt.” Als oplossing wordt het “voortdurend terugkoppelen naar verschillende deelnemers, ook al *lijkt* de inhoud van het gesprek begrijpelijk”, genoemd. Een andere moeilijkheid wordt als volgt verwoord: “Ik kom nogal eens tegen dat deelnemers die elkaar proberen te begrijpen er niet meer toe komen om het openlijk met elkaar oneens te zijn. Wat in het gedrag komt is, *wat ze zelf vinden*. En belangrijk is dat deelnemers op elkaar reageren met *wat ze zelf vinden*; zonder dissensus komt er meestal geen onderzoek op gang. De kunst van het SG is om een dergelijke dissensus in onderzoeksbanen te leiden.”

3) *De persoonlijke ervaring als uitgangspunt nemen*

“Dit is heel belangrijk, maar dan wel op de goede manier. Mensen die beginnen met ‘het is mijn ervaring dat, ...’ komen helemaal niet met een ervaring, maar met een abstractie.”

De meeste gespreksleiders geven aan dat deze regel van groot belang is voor het Socratisch gesprek: “Cruciaal, omdat het de kern is van de methode, iedereen heeft ervaring, en ervaring is de bron van kennis.” Daarbij wordt verschillende malen gewezen op het feit dat: “...de persoonlijke ervaring de beste leermeester is” en dat: “...ervaringen van anderen niet zo relevant zijn.”

Volgens één gespreksleider is de essentie van deze regel de volgende: “Je leert deelnemers dat aan de hand van de analyse van een klein voorbeeld, waarin de ervaringsvraag centraal staat, je ook grote kwesties kunt onderzoeken.”

De volgende moeilijkheden worden vermeld: “...de persoonlijke ervaring blijft vaak impliciet, omdat slechts één ervaringsvoorbeeld in het centrum van het onderzoek staat”, “...het kan voor de deelnemers lastig zijn om vanuit hun eigen ervaring te blijven praten als ze zich moeten verplaatsen in iemand die ze niet kennen” en “soms blijven deelnemers toch in abstracte termen spreken, ideeën verkondigen.” Als oplossingen worden genoemd: “Uitleggen dat hypothetisch [onderzoek] geen claims geeft” en “Ik kap dat [spreken in abstracte termen]

af, en vraag naar voorbeelden, specifiek naar concrete dingen als, namen, tijd, plaats, entourage enz.” De meeste beschrijvingen van praktische toepassingen centreren zich rondom dit idee van “het uitdiepen van een concreet voorbeeld...”

Deze Socratische gespreksregel vormde de tweede aanleiding voor de nadere inhoudelijke verdieping waaraan in de inleiding van dit hoofdstuk gerefereerd wordt. De noties dat ‘ervaring de bron van kennis is’ en dat ‘hypothetisch onderzoek geen claims geeft’ roepen verschillende vragen op als: ‘Naar welke *bron van kennis* verwijst de notie dat *ervaring* de bron van kennis is?’ en ‘Op basis van welke overtuigingen kan *hypothetisch* onderzoek geen claims geven?’ Bovendien rijst de vraag over welke *claims* het hier überhaupt gaat? Zoals gezegd zullen deze theoretische vraagstukken uitgewerkt worden in de Discussie.

4) *Uitspreken van ontevredenheid en onbehaaglijkheid*

De antwoorden op deze vraag zijn redelijk eenduidig en bestaan voornamelijk uit overtuigingen met de strekking dat: “...het weinig zinvol is om *alle* gevoelens van ontevredenheid en onbehaaglijkheid te uiten; ik geef aan dat er pas reden is voor een metagesprek als die gevoelens de deelnemer werkelijk hinderen in het participeren aan het onderzoek.” Veel gespreksleiders wijzen op het gebruik van het metagesprek als manier om ontevredenheid en/of onbehaaglijkheid “serieus te nemen en te bespreken”. Maar aldus pas in laatste instantie: “Meestal als iemand zich onbehaaglijk voelt, komt dat doordat zijn of haar bestaande denkpatronen onderuit worden gehaald c.q. onwaar blijken te zijn. Hartstikke goed dus. Als je daar een punt van maakt, raak je het kind met het badwater kwijt.” Om het inhoudelijk onderzoek te waarborgen dient de gespreksleider echter wel “een vrije ruimte te creëren, waarin alles gezegd kan worden; dit is essentieel.” Meerdere gespreksleiders wijzen op de noodzaak van “een gevoel van veiligheid als basis voor het SG; alleen op deze manier durven deelnemers te twijfelen en voelen.”

Het uiten van ontevredenheid en/of onbehaaglijkheid is volgens de meeste gespreksleiders zinvol als “het inhoudelijke onderzoek gevaar” loopt, of “bijvoorbeeld als het gesprek chaotisch verloopt of wanneer de gespreksleider een puinhoop laat ontstaan.”

Vervolgens is in de vragenlijst gevraagd naar de *houding* die gespreksdeelnemers aan dienen te nemen in een Socratisch gesprek. De regels die deze houding invullen zijn als volgt

verwoord door Bolten (1998):⁹

“Dialogopartners:

- onderzoeken een kwestie
- geven elkaar de ruimte om te spreken
- stellen vragen om elkaar te begrijpen
- geven samenvattingen
- zeggen alleen wat zij werkelijk vinden
- spreken zo begrijpelijk mogelijk
- streven naar wederzijds begrip
- hebben een gezamenlijk begrip van het gespreksthema
- maken hun standpunt zo begrijpelijk mogelijk
- zijn bereid om argumenten te geven
- onderzoeken verschillen in opvattingen”

De vragen die zijn gesteld met betrekking tot deze regels zijn:

- 1) *Wat zijn naar uw mening de belangrijkste aspecten van de houding van de gespreksdeelnemers, en wat zijn hiervoor uw redenen?*
- 2) *Op welke manieren probeert u deze aspecten bij dialogopartners te stimuleren?*
- 3) *Ondervindt u moeilijkheden bij de ondersteuning van de (naar uw mening) belangrijkste aspecten van de houding van de gespreksdeelnemers en zoja, hoe gaat u hiermee om?*

De vragen zullen respectievelijk behandeld worden:

- 1) *Mening belangrijkste aspecten*

⁹ Enkele gespreksleiders geven aan de zogenaamde Socratische deugden te gebruiken in plaats van de regels van Bolten. Deze houden in: ‘luisteren, geduld, je oordeel opschorten, de bereidheid om je mening te herzien, vertrouwen op je twijfels en openhartigheid’. Door de beperktheid van hun toelichtingen worden deze niet nader uitgewerkt.

De antwoorden op deze vraag laten een voorkeur zien voor enkele van de beschreven houdingsaspecten voor gespreksdeelnemers: "...deelnemers onderzoeken een kwestie, zijn nieuwsgierig naar elkaars standpunten en streven naar wederzijds begrip; de andere punten zijn afgeleiden hiervan." Door een gespreksleider wordt aangegeven dat: "...als iemand werkelijk geïnteresseerd is in een bepaalde kwestie, je dan vervolgens de andere houdingen/vaardigheden daar tegenover kan legitimeren en bevorderen." De oprechte nieuwsgierigheid en het feit dat "er iets op het spel moet staan" worden diverse malen aangedragen als de motiverende factoren in een Socratisch gesprek.

Hiernaast wordt het door sommige gespreksleiders expliciet van belang geacht dat de deelnemers "bereid zijn hun overtuigingen te onderbouwen met argumenten, omdat dat nodig is voor het gezamenlijk onderzoek én zelfonderzoek."

2) *Manieren van stimuleren*

Als manieren om de belangrijkste houdingsaspecten (door sommigen ook wel 'deugden' genoemd) te stimuleren, worden verschillende opties beschreven: "...veilige, open sfeer creëren door *impliciete* sturing", "een onderwerp zoeken dat eenieder interesseert" en "regels van tevoren ophangen; en dan bij twijfel vragen of ze nu echt...doen." De meest genoemde manier om een goede houding bij de deelnemers te stimuleren is echter: "zelf voordoen!". Door verschillende gespreksleiders wordt deze manier uiteengezet: "...zelf doorvragen naar vooronderstellingen van meningen van deelnemers", "net als Socrates [blijf ik] de focus op het onderzoek houden" en "ik zet concrete oordelen tegenover elkaar en onderzoek ze op overeenstemming."

Een andere omschrijving van het stimuleren van de juiste houding van gespreksdeelnemers wordt verwoord in termen van 'vragen stellen naar *betekenis* en *waarheid*': "Ik laat me leiden door mijn verlangen naar waarheid en denk soms niet teveel na; de groep volgt." Verder wordt door enkele gespreksleiders gewezen op het nut van "het attent maken op het *belang* van de juiste houding."

3) *Moeilijkheden en oplossingen*

"Een moeilijkheid bestaat erin om op het juiste moment in te grijpen, [dit] vraagt om oefening." De gespreksleiders geven in grote mate aan dat: "...het stimuleren van de juiste onderzoekshouding misschien wel het moeilijkste is van het faciliteren." Als specifieke

moeilijkheden worden de volgende punten aangegeven: “...als mensen het niet zelf gaan doen, zijn ze moeilijk op dat spoor van onderzoek te krijgen”, “sommigen krijg je niet in de houding”, “mensen vinden het doorgaans irritant om vragen te krijgen, vanuit het idee dat ‘het toch wel duidelijk is’ wat ze bedoelen” en “het gebeurt al wel eens dat deelnemers tot de vaststelling komen dat ze voor iets anders gekomen zijn dan een SG; bijvoorbeeld om te leren beter coachen, om een hartverwarmend gesprek te hebben over de vragen des levens, om een bepaalde gesprekshouding te leren; een filosofisch onderzoek is wat ze krijgen.”

Respectievelijk wordt door betreffende gespreksleiders gezocht naar mogelijke oplossingen: “Wat ik doe, is mensen dwingen te oordelen in het voorbeeld, ‘is dat wat je nu zegt aan de hand in het voorbeeld?’”, “ik probeer mensen te dwingen tot vrijheid (= uitnodigen tot onderzoek)”, “ik probeer hier te ondersteunen door te putten uit de traditie; citaten, verhalen; laten zien dat dit is waar het om gaat in de filosofie [vragen stellen en beantwoorden]” en “bij aanvang duidelijkheid scheppen over de aard van SG en consequent met het filosofische onderzoek bezig zijn.”

Een verdere oplossing voor de moeilijkheid van het stimuleren van gespreksdeelnemers tot de juiste onderzoekshouding heeft de vorm van: “...de deelnemers *zelf verantwoordelijk* maken voor het onderzoek; steeds laten toetsen aan de regels.”

Tot zover de resultaten op de vraag naar de standpunten en ervaringen van Socratische gespreksleiders ten aanzien van de toepassing van gespreksregels voor *gespreksdeelnemers*. In de volgende sectie zullen de regels met betrekking tot het bewaken van de Socratische procedure centraal staan.

4.3.3 *Gespreksregels voor het bewaken van de Socratische procedure*

De standpunten en ervaringen van Socratische gespreksleiders ten aanzien van de toepassing van gespreksregels voor *het bewaken van de Socratische procedure*, zullen worden beschreven aan de hand van de volgende regels:

- 1) De groep beslist met welke vraagstelling zij gaat werken
- 2) Het uitgangspunt van discussie is persoonlijke ervaring
- 3) Elke (relevante) uiting wordt verwoord/tot ‘leven’ gewekt door de gespreksleider
- 4) Inhoudelijke en meta-discussie worden strikt gescheiden gehouden (Birnbacher, 1999).

Bij het onderzoek naar deze gespreksregels is de volgende vraag gesteld:

Wat is naar uw mening het belang van de volgende procedurele regels en op welke manieren probeert u dit belang in uw praktijk te onderstrepen?

Het beschrijven van de resultaten van het onderzoek naar deze procedurele regels, zal regel 2: *'Het uitgangspunt van discussie is persoonlijke ervaring'* buiten beschouwing laten, omdat deze regel reeds bij de gespreksregels voor deelnemers aan bod is gekomen.

1) *Groep beslist over vraagstelling*

De meest voorkomende uitspraak in de antwoorden van de gespreksleiders is: "Van groot belang!" Als voornaamste reden wordt aangedragen dat: "...de deelnemers hier zelf gemotiveerd door raken om iets te onderzoeken" en anders verwoord: "Doorgaans is de motivatie om onderzoek te blijven doen naar een filosofische vraagstelling rechtvevredig met de mogelijkheid van deelnemers dit [de vraagstelling] mee te bepalen." Daarbij is het "het mooiste als de vraag ontstaat in de dynamiek van het groepsproces".

Enkele gespreksleiders leggen de nadruk echter op: "...het *samen* vaststellen van een goede onderzoeksvraag" of ook wel: "...het is genoeg als de groep ermee instemt." Een variant op deze laatste uiting is het intekenen op een vraagstelling: "Laat mensen inschrijven op een vraag. Prima, ze moeten er zelf zin in hebben, maar verder moet de groep zo weinig mogelijk te beslissen hebben..." De reden die voor deze laatste mening wordt gegeven is dat de groep anders [bij veel beslissingsvrijheid] in een 'heel vreemd Socratisch niemandsland terecht komt': "We moeten met consensus en met inbreng van iedereen, alle argumenten gehoord hebbend, gezamenlijk een onderwerp en vraag kiezen. Nou, daar kom je dus nooit uit hè, en ondertussen passeren in het gesprek alle onderwerpen de revu." Deze optie van intekenen wordt ook bekritiseerd: "...als de vraag op voorhand is gekozen door de gespreksleider, krijg je vaak onenigheid over de vraag achteraf, ook al hebben ze op een gesprek ingetekend met die vraag. Deelnemers willen gaan voor wat ze zelf hebben mogen bepalen."

Deze laatste opmerking is dus ook van toepassing op de meningen die enkele andere gespreksleiders voorstaan: "Nee, het hangt helemaal af van de gespreksvorm die gekozen wordt" en "Nee, om tijd te winnen beslis ik van tevoren welke vraag we gaan behandelen." Een soort van tussenweg is ook te vinden: "...het kan een vooraf vastgesteld thema zijn, waar

dan op een deelonderwerp een keuze wordt gemaakt op basis van eigen ervaring.”

De gespreksleiders lijken het in ieder geval eens te zijn over het feit dat: “...hoe dan ook rekening moet worden gehouden met enkele criteria voor een *geschikte* vraag voor een Socratisch onderzoek.”

3) *Elke (relevante) uiting wordt verwoord*

De antwoorden op deze vraag wijzen in drie verschillende richtingen. Enerzijds reageren enkele gespreksleiders in de trant van: “...dit houdt het gesprek levendig en de aandacht optimaal; men blijft zich deelnemer voelen.” Het lijkt hier te gaan om de samenhang in het gesprek: “Ja, het is belangrijk om de samenhang in het gesprek in de groep te bewerkstelligen” en “Ik kan me er wel iets bij voorstellen; soms kun je een deelnemer zo samenvatten dat hij meer in verband wordt gebracht met andere bijdragen, waardoor de noodzaak om er ‘iets’ van te vinden ook groter wordt.”

Anderzijds geven gespreksleiders antwoorden met de strekking: “Nee, de deelnemers verwoorden; gespreksleider zegt hoogstens ‘heb ik goed begrepen dat...?’” en “Liever niet, de regel veronderstelt een centrale rol voor de gespreksleider [...], dat is niet mijn taakopvatting”. Een andere reden waardoor deze regel bemoeilijkt wordt is dat: “...ik als gespreksleider niet kan bepalen wat een relevante uiting is”. Als oplossing voor dit probleem wordt door dezelfde gespreksleider aangedragen dat: “...we in een strategiegesprek vastleggen wat relevant is, en dat het dan mijn taak is om ervoor te waken dat ze [de deelnemers] niet wegdrijven in allerlei andere zaken die mogelijk relevant zijn, maar niet als zodanig zijn benoemd in het strategiegesprek.”

De laatste richting die wordt aangeduid is die van onbegrip over de regel. Door meerdere gespreksleiders wordt geuit dat ze de regel onduidelijk en/of onbegrijpelijk vinden.

4) *Inhoudelijke en meta-discussie strikt gescheiden*

In de antwoorden op deze vraag is een tweedeling zichtbaar. Aan de ene kant staan de gespreksleiders die het belangrijk vinden om het inhoudelijke gesprek en de meta-discussie strikt gescheiden te houden: “Ik houd groepsdynamische aspecten uit het inhoudelijke/zaakgesprek” en “Ja, als ze door elkaar gaan lopen verdwijnt de noodzakelijke helderheid.” Daarbij wordt genoemd dat “het voorkomt dat persoonlijk ongemak het gesprek vertroebelt” en “irritaties, e.d. werken verstorend op het inhoudelijke onderzoek; door een

strikte scheiding tussen het meta- en zaakgesprek kunnen deze weggenomen worden zonder de inhoud te schaden.”

Aan de andere kant staan enkele gespreksleiders die de volgende mening uiten: “...dit is niet belangrijk. Enerzijds omdat je niet weet wat in de ogen van iemand het precieze onderscheid tussen de twee is. Anderzijds omdat het argument van de Duitse school, als zouden meta-aspecten het zaakgesprek verstoren als ze niet worden opgeklaard, niet klopt. Het legitimeert immers niet dat de twee strikt gescheiden moeten worden” en “Ik houd dat meestal niet zo strikt gescheiden. In ieder geval moet je voorkomen dat mensen in een meta-gesprek zomaar dingen kunnen gaan zeggen zonder dat de waarheidsvraag wordt gesteld.”

Een antwoord dat zich ergens tussen deze twee uitersten bevindt is: “Theoretisch is het van belang, maar het is niet altijd helder te onderscheiden; soms laat ik dat aan de groep over.”

Een beschrijving die in soortgelijke vorm terugkomt in de antwoorden van meerdere gespreksleiders is de volgende: “Het criterium is steeds om het onderzoek weer mogelijk te maken.”

Tot zover de weergave van de belangrijkste resultaten van het onderzoek naar de standpunten en ervaringen van Socratische gespreksleiders ten aanzien van (op literatuur gebaseerde) gespreksregels.

4.4 Afsluitende vraag: nut en gebruik van gespreksregels

De sectie resultaten sluit af met een overzicht van de antwoorden die de gespreksleiders gaven op de volgende algemene vraag:

Wat is uw mening over het nut en gebruik van Socratische gespreksregels?

De antwoorden op deze vraag zijn in eerste instantie vrij eenduidig te noemen. Vrijwel alle gespreksleiders beantwoordden deze vraag met eenzelfde strekking: “Zolang het nut blijkt van de regel maak ik er gebruik van, maar de regel is een middel en geen doel” of iets anders geformuleerd: “Zoals alle regels zijn het ‘good servants, but bad masters’, vandaar ook dat ik geen enkele regel absoluut bindend vind. Het resultaat van de dialoog is immers belangrijker dan handhaving van de regels.”

Meerdere gespreksleiders hebben het in de context van de toepassing van gespreksregels ook over het feit dat: “...de gespreksregels constitutief zijn voor het soort gesprek dat we gaan

voeren” en dat: “...het ruimte schept om het echt alleen maar over het onderwerp te hebben.” Er zijn echter twee onderscheiden te maken. Het eerste onderscheid betreft *de wijze waarop regels worden gebruikt*.

Allereerst zijn er gespreksleiders die de mening voorstaan dat: “...het goed is om de regels vooraf goed duidelijk te maken, zodat de deelnemers weten waar ze aan beginnen” en “...bekendheid met de gespreksregels stelt in staat tot spelinzicht.”

Deze explicitering van regels wordt door andere gespreksleiders nadrukkelijk afgeraden: “Ik heb veel wantrouwen tegenover gesprekken en gespreksleiders die allerlei regels op voorhand gaan zitten opstellen; dit is vaak een onnodige beveiliging voor zichzelf en een hindernis voor het filosofisch onderzoek.”

Dit verschil in overtuiging lijkt ook van toepassing op het structuren *tijdens* een Socratisch gesprek: enerzijds door middel van “het uiteenzetten van de regels” en anderzijds door middel van het “impliciet sturen van de groep”. Een subtiele uiting van dit verschil tussen expliciet en impliciet sturen lijkt te bestaan in het verschil tussen ‘het wijzen op’ en het ‘zelf [voortdurend] voordoen’.

Het tweede onderscheid betreft de *keuze* van de regels. Aan de ene kant geven gespreksleiders weer dat ze: “...regels hanteren om een raamwerk te creëren, waarbinnen de deelnemers kunnen onderzoeken” en aan de andere kant wordt voorgestaan dat: “...regels [...] door de groep zelf worden geformuleerd” of iets uitgebreider: “Omdat ik graag ervaringsgericht leer en ervaringsgericht leren wil bevorderen, vind ik de regels die door de groep zelf doorheen het proces worden opgesteld het beste.”

4.5 Antwoord op de onderzoeksvragen

De hierboven beschreven reacties van de Socratische gespreksleiders vormen een direct antwoord op de onderzoeksvraag: *‘Wat zijn de standpunten en (beschrijvingen van) ervaringen van de Socratische gespreksleiders ten aanzien van de toepassing van specifieke (op literatuur gebaseerde) regels van de Socratische gespreksmethode?’*

De Socratische gespreksregels die in de Literatuurstudie als relevant naar voren zijn gekomen, hebben in deze studie gefungeerd als een soort kapstokken waaraan de benaderde Socratische gespreksleiders hun *standpunten* en *ervaringen* hebben opgehangen. In deze Resultaten sectie zijn de belangrijkste bevindingen neergeslagen, die met behulp van de eerder beschreven ‘constante vergelijkingsmethode’ zijn gedestilleerd uit de ruwe data. Enkele opvallende bevindingen zijn gedaan met betrekking tot de standpunten en ervaringen van gespreksleiders

ten opzichte van het *inhoudelijk sturen van een gesprek, de gezamenlijkheid van het onderzoek, het spreken in relatie tot de centrale vraag en de notie van het streven naar consensus*. Voorts is dit laatste streven te koppelen aan de bevinding dat Socratisch spreken een *spreken uit persoonlijke ervaring* vereist ‘omdat dat de enige manier is om kennis te vergaren’, aangezien zowel de notie van een consensus als het spreken uit ervaring lijkt te verwijzen naar ‘de juiste manier om tot kennis te komen’. Daarnaast zijn de antwoorden op de vragen naar het *gebruik van het meta-gesprek*, en naar het *gebruik van gespreksregels in het algemeen* opvallend te noemen. Deze bevindingen worden benadrukt in de antwoorden op onderzoeksvraag twee.

De reacties van de Socratische gespreksleiders geven indirect antwoord op de onderzoeksvraag: ‘*In welke mate komen de standpunten en (beschrijvingen van) ervaringen van de verschillende Socratische gespreksleiders ten aanzien van de toepassing van specifieke (op literatuur gebaseerde) gespreksregels van de Socratische gespreksmethode met elkaar overeen?*’ Zoals beschreven in deze Resultaten sectie, bevinden de benaderde gespreksleiders zich in sommige gevallen verre van een eenduidige overtuiging en/of praktische toepassing. De inhouden van de hierboven aangestipte verschillen zijn respectievelijk: als gespreksleider wel of niet (geheel) uit de inhoud van het gesprek blijven, de gezamenlijkheid van het onderzoek wel of niet als noodzakelijk beschouwen, het spreken tot de centrale vraag wel of niet als absoluut hanteren en het bereiken van een consensus als al dan niet relevant c.q. noodzakelijk opwerpen. De vraag die hierbij relevant is, is de vraag naar de betekenis van de verschillende posities voor de uitvoering en verantwoording van het Socratisch gesprek. Verder is in de antwoorden van de benaderde gespreksleiders naar voren gekomen dat zij verschillen in het gebruik van het meta-gesprek en de *gespreksregels* in het algemeen; kort gezegd staan de posities tegenover elkaar dat het meta-gesprek wel of niet moet worden toegepast als de spanning in een onderzoek oploopt, en dat het gebruik van de *gespreksregels* in het algemeen moet worden geïmpliceerd (door ze als gespreksleider zelf toe te passen) dan wel geëxpliciteerd (door ze vooraf en tijdens het gesprek nadrukkelijk uiteen te zetten).

De implicaties van deze verschillen zijn op basis van deze studie moeilijk in te schatten. Het beantwoorden van die vraag heeft een meer praktische meetmethode, zoals bijvoorbeeld (participerende) observaties, en lijkt bovendien pas zinnig in relatie tot de *doelen* die met het (bewuste) Socratisch gesprek nagestreefd worden. Wat wel tot de reikwijdte van deze studie behoort, is een uitdieping van de gevonden verschillen in overtuiging en/of praktische toepassing. Zijn het slechts nuanceverschillen of verwijzen ze naar meer fundamentele zaken die het hart van de Socratische methode raken? Deze vraag zal centraal staan in de Discussie

van de resultaten van deze studie. Ten behoeve van het uitdiepen van de gevonden verschillen zal hier gebruik worden gemaakt van aanvullende literatuur.